

Jak ovládnout atomovou bombu rozumem – Jaspersova filosofická výzva

Karl Jaspers: Atomová bomba a budoucnost lidstva

Politické vědomí v naší době

Přeložil Milan Váňa.

Praha, Academia 2016. 595 s.

Na podzim roku 2016 vyšel v nakladatelství Academia překlad knihy Karla Jaspersa *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, s podtitulem *Politické vědomí v naší době*. Český překlad, který vytvořil Milan Váňa, se drží překladatelského úzu Jaspersovy

terminologie. Neopomenutelná je rovněž práce Milana Sobotky, jenž český překlad opatřil precizním doslovem. Kniha *Atomová bomba*, jež po šedesáti letech od svého prvního vydání vychází i v češtině, je pozdním Jaspersovým dílem (vychází dvanáct let před jeho smrtí). Prvotním podnětem pro napsání rozsáhlého politicko-filosofického spisu byla jeho rozhlasová přednáška v roce 1956, v níž reagoval na tehdejší vypjatou geopolitickou situaci, v níž se zrodilo historicky bezprecedentní riziko. Vynález atomové bomby a zbrojení znepřátelených mocností vyústilo ve studenou válku a v situaci, jež hrozila zničením lidstva. Kniha *Atomová bomba* však nedokresluje pouze světový řád v šedesátých letech minulého století. Její poselství přesahuje až do dnešních dnů, neboť nebezpečí okamžité destrukce lidstva atomovou bombou nepominulo ani po skončení studené války.

„Atomová bomba vytvořila naprosto novou situaci. Buď celé lidstvo fyzicky zanikne, nebo se člověk ve svém mravně-politickém stavu změní. Má kniha se pokouší vyjasnit tuto alternativu, jež působí dvojnásob ireálně.“ (s. 21)¹ Těmito větami Jaspers předesílá atmosféru, v níž knihu píše, a již na počátku jasně formuluje výzvu k překonání atomové bomby rozumem. V opačném případě, jak uvádí, hrozí „úplné zničení života na zemi“. Kniha je ústředním spisem Jaspersovy politické filosofie, které se začal výrazně věnovat po druhé světové válce. Na počátku své myšlenkové dráhy Jaspers působil v oblasti psychiatrie. Ve dvacátých letech 20. století rozvíjel filosofii, kterou označoval jako filosofii existence.² Po zkušenostech druhé světové války však cítil potřebu vyrovnat se s vinou, se kterou se potýkal německý národ. Proto se rozhodl formulovat úvahy, jež měly Němcům pomoci vypořádat se s otázkou kolektivní viny, a proto právě kniha *Otázka viny* (*Die Schuldfrage. Ein Beitrag zur deutschen Frage*, 1946) otevřela Jaspersovu politicko-filosofickou tvorbu.³ Obava o budoucnost nejen Německa, ale celého světa ho pak vedla k úvahám o nebezpečí, jež představuje atomová bomba, která je „pro budoucnost lidstva hrozivější než cokoli jiného“ (s. 30). Úkolem spisu není být jakýmsi prorockým voláním, jež by zázračně změnilo uvažování člověka. Jaspers knihu *Atomová bomba a budoucnost lidstva* nenapsal pouze z toho důvodu, aby slovy filosofa poukázal na patovou situaci. Smyslem knihy (jak sám uvádí) je uvést jednotlivá fakta, představit politické vědomí doby – stav světa, stanoviska a hlediska, jež by měla čtenáři pomoci orientovat se v tehdejší politické situaci. Jaspers nechce uvažovat v „rezortech“, nesnaží se nabídnout řešení politické nebo biologické, nýbrž filosofické, jež vyžaduje celého člověka. Knihou Jaspers neapeluje na odborníky, ale na rozum každého jednotlivého člověka. „Chtěli bychom dospět tam, kde my jako lidé s jinými lidmi musíme najít svoji cestu, nejen jako znalci zvláštního, nýbrž jako bytosti

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci.

2 Jaspers striktně odmítal označení existencialismus. Viz Kaufmann, W., *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*. New York, Meridian Books 1956, s. 22.

3 Jaspers, K., *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Přel. J. Navrátil. Praha, Mladá fronta 1969.

myslící v celku.“ (s. 41) Jaspers tak vyzývá celou společnost, aby udělala krok k trvalému světovému míru.

Kniha analyzuje tehdejší vypjatou situaci, kterou způsobil člověk sám. Vykresluje svět šedesátých let minulého století jako rozdělený do sfér vlivu dvou mocností – Západu (Ameriky), jež představuje svobodu, a Východu (Ruska), jež dle Jasperse ztělesňuje totalitarismus. Koexistence těchto dvou světů – svobodného a totalitního – je dlouhodobě nemožná; jedinou zbraní všech *svobodných* lidí je pravda. Celou knihou se prolíná touha po spojení západního demokratického světa, jenž je ohrožen ideologií marxismu: „totalitarismus je nebezpečné duchovně-politické onemocnění lidstva i ve svobodném světě“ (s. 177). Možnou cestu k míru Jaspers spatřuje v praktickém a politickém ukončení kolonialismu, jež by mělo spočívat například ve stažení amerických vojsk z Blízkého východu a z Afriky a v ustavení nové podoby ekonomiky, nového hospodářského étosu, v němž se každá země zaměří na svobodné privátní podnikání. Opuštění nároků na koloniální nadvládu pak dle jeho názoru povede k „sebepotvrzení svobodného světa“.

Kromě totalitarismu a kolonialismu Jaspers shledával jako problematickou přílišnou *technizaci* světa. K této kritice byl inspirován Maxem Weberem. Klíčovou otázkou z oblasti technizace, již si Jaspers kladl již v knize *Duchovní situace doby* (*Die geistige Situation der Zeit*, 1931), je to, zda ovládne lidstvo techniku, nebo technika ovládne lidstvo.⁴ S mírou technického rozvoje roste „masovost“ lidstva a vytrácí se autenticita. Nepřehlédnutelným rysem dvacátého století je také rozpolcení světa mezi svobodu (kapitalismus) a marxismus (totální panství). Jaspers připomíná, že již Tocqueville, Nietzsche, Weber a Spengler vytušili nebezpečí, jež Rusko bude jednou představovat. V Jaspersových očích antcipovali rozkol, jenž se naplno projevil v jeho době: „Východ má ideologii komunismu, Západ nemá žádnou ideologii, kapitalismu“. Že jí má, mu sugeruje jen marxistické myšlení.“ (s. 190) Má-li být nastolen světový mír, je nutné, aby se západní demokratické státy sjednotily na základě smýšlení, způsobu života a porozumění.

Jaspersův apel nemíří pouze na politiky, světové organizace či vědce. Je určen především jednotlivému člověku a jeho rozumu. V pojmech rozumu (*Vernunft*) a rozvažování (*Verstand*) Jaspers navazuje na Kanta. V Jaspersově filosofii se problematika rozumu dostává do popředí až ve třicátých letech minulého století, konkrétně v jeho knize *Rozum a existence* (*Vernunft und Existenz*, 1935). Zatímco v existenciální filosofii se rozum vztahuje k existenci neboli existence se projasňuje skrze rozum a rozum získává obsah skrze existenci,⁵ v *Atomové bombě* rozum slouží jako předpoklad mírových jednání. Pouze pokud lidé začnou vytvářet tzv. společenství

4 Srov. Jaspers, K., *Duchovní situace doby*. Přel. M. Váňa. Praha, Academia 2008.

5 Young-Bruehl, E., *Freedom and Karl Jasper's Philosophy*. New Haven, Yale University Press 1981, s. 22.

rozumných (*Die Gemeinschaft der Vernünftigen*) a budou mezi sebou komunikovat racionálně, může se lidstvo zachránit.

Komunikace je univerzální podmínkou lidského bytí a je pro člověka nezbytná. „Co se neuskutečňuje v komunikaci, ještě není, co v ní nakonec není založeno, nemá dostatečný základ. Pravda začíná u dvou.“⁶ Zatímco ovšem v Jaspersově existenciální filosofii komunikace patří k existenci a náš filosof pracuje s konceptem komunikace existenciální,⁷ v politické filosofii uvažuje pouze o komunikaci rozumné. V Jaspersově politické filosofii komunikace patří k rozumu. Posun, na nějž upozornil Kurt Salamun, je tedy zcela zřejmý – od čistě existenciální filosofie ke spíše politické filosofii a „filosofii rozumu“.⁸ Místo komunikace v Jaspersově filosofii bylo vždy zásadní a na tom se nic nezměnilo ani v knize *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, neboť pouze rozumná, otevřená komunikace může být prostředkem vedoucím k novému uspořádání, a tedy k mírovým jednáním.

Ačkoli v Jaspersových filosofických přístupech došlo k posunu, neznamená to, že by v pozdější politické filosofii již neplatily předpoklady, na nichž stavěl v předcházejícím období. Existenciální motivy jsou klíčové i pro jeho pozdější politicko-filosofické úvahy. V knize *Atomová bomba a budoucnost lidstva* Jaspers rozvíjí motivy objímajícího, úzkosti, svobody, pravdy, mezní situace apod. Nezměnilo se ani Jaspersovo základní východisko – ve středu jeho filosofie vždy stojí *člověk-jednotlivec*.

Atomová bomba je pro lidstvo mnohem nebezpečnější než hrůzy druhé světové války, je více ničující než jakékoli zbraně, jež byly doposud použity; hrozí úplné zničení lidstva. Jaspersův postoj se proto proměňuje. Zatímco ve třicátých letech vydal třídílnou *Filosofii* (*Philosophie*, 1932), v níž je jeho pozice čistě existenciální a v jejím středu stojí člověk jakožto pobývání (*Dasein*), jehož úkolem je stávat se existencí (*Existenz*), stávat se sebou samým (*Selbst*), v knize *Atomová bomba* se již nejedná jen o jednotlivce – rozhoduje se o budoucnosti celého lidstva. Nicméně ani v této situaci není jednotlivec něčím zanedbatelným, nedůležitým. Pokud chce lidstvo žít dál, musí každý člověk změnit sebe sama; změnit své smýšlení. „Obrát“ musí učinit každý člověk. Jaspers si je samozřejmě velmi dobře vědom toho, že proměna člověka není ničím snadným. Odmítá ale, že by taková změna nebyla možná.

6 Jaspers, K., *Úvod do filosofie*. Přel. A. Havlíček. Praha, Oikúmené 1996, s. 85–86.

7 Již v knize *Psychologie světových názorů* (*Psychologie der Weltanschauungen*, 1919) se objevují myšlenky týkající se filosofie komunikace v návaznosti na Kierkegaarda. Koncept existenciální komunikace Jaspers systematicky rozpracoval v druhém díle *Filosofie* nazvaném „Existenzerhellung“ (*Philosophie*. Bd. II: Existenzerhellung. New York–Berlin–Heidelberg, Springer 1973, s. 54 n.). Rozlišuje zde komunikaci existenciální a objektivní způsoby komunikace (*Daseinskommunikation*). Existenciální komunikace je jednou z mezních situací, tudíž se skrze ni pobývání stává existencí.

8 Salamun, K., *Moral Implications of Karl Jaspers' Existentialism*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 49, No. 2, December 1988. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/2107979>; [cit. 1. 8. 2018].

Jaspers totiž vždy uvažuje o člověku jakožto o dějinné bytosti, jejíž změna nikdy nemá být pouze rázu biologického či psychofyzického. Jaspers spoléhá na to, co je všem lidem společné – na rozum. Samozřejmě si je velmi dobře vědom toho, jak naivní by byla myšlenka na záchranu světa pomocí rozumu jednotlivce, proto svou výchozí myšlenku dále rozvíjí.

Změna sice vždy začíná u jednotlivce, ale osamělý jednatel svět nezmění. Jaspers tedy nabádá každého člověka, aby se svým jednáním podílel na politice: „Každým malým činem a zanedbáním jedinec vytváří základ, na němž konečně opět jednotlivci v mocenských pozicích provádějí jednání rozhodující pro celek. Lidé jsou vždy jednotlivci.“ (s. 368) V bodě rozhodujícího obratu Jaspers tedy spoléhá na propojení filosofie a politiky jako rozumu a demokracie, neboť dle jeho mínění pouze demokracie zajišťuje otevřenost vůči rozumu.

Každý člověk na sebe musí nechat dolehnout „novou skutkovou podstatu“ – reálnou možnost usmrcení veškerého života na Zemi. Pouze pokud si všichni tuto situaci uvědomí a přestanou odkládat její řešení ve „zdánlivém klidu každodennosti“, může se lidstvo zachránit. Atomová či vodíková bomba je nejzávažnější mezní situací (*Grenzsituacion*). Základní koncept mezních situací Jaspers rozpracoval již v knize *Duchovní situace doby*, v dalších svých dílech pak pokračoval v jeho rozvíjení: „Mezní situace jsou pro každého člověka jako zeď, na kterou narazí a na níž ztroskotá.“⁴⁹ Mezní situace (vina, boj, smrt, utrpení) se vyznačuje svou naléhavostí a nevyhnutelností, člověk se na ni nikdy nemůže připravit, neboť ji nelze nijak objektivně zachytit. Ve druhém díle své *Filosofie* Jaspers pojednává o mezní situaci jako o nezbytné součásti lidského života, protože jakkoli jsou mezní situace bolestivé, člověk se skrze ně stává sebou samým. V nově vzniklé situaci, v níž se lidstvo vyrovnává s existencí atomové bomby a jež je sama mezní situací, však mají mezní situace i nový účel. V praktickém politickém životě může mezní situace nabývat i podoby sebeobětování pro vyšší cíle (Gándhí).

Jaspers usiluje o charakteristiku politického vědomí své doby. Čtenáři předkládá nové porozumění situaci, již nahlíží pohledem Evropana, jenž prožil úskalí obou světových válek, vzestup i pád Německa. Je to analýza člověka, který si uvědomuje, že zlatý věk jeho domovského světadílu skončil a další existence Evropy bez pomoci Ameriky není možná. Přestože se však celý svět nachází v situaci více než vážné, lidstvo je klidné a nekritické. Z tohoto důvodu Jaspers vyzývá k ukončení „politiky čekání a přihlížení“, jež – jak se domnívá – vede do záhuby. Je oprávněně domnívat se, že důvodem, který Jasperse vedl k tomu, aby napsal spis *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, bylo to, že si velmi dobře uvědomoval, že ani po konci studené války nebezpečí plynoucí z existence atomové bomby nepomine. Nezamýšlel se proto pouze nad tím, jak vyřešit stávající situaci, ale i nad tím, jak s ato-

movou bombou zacházet nadále. Jedinou cestu přitom spatřoval v rozumovém vyjednávání, jež povede k uzavření trvalého míru.

Jako problematické lze spatřovat to, že Jaspers jako univerzální prostředek záchrany lidstva postuluje primárně rozum – ovšem v jeho jediné konkrétní podobě. Za vzor čtenářům dává smýšlení západního člověka, protože pouze to shledává svobodným. Za univerzální prostředek tak považuje pouze partikulární část lidské racionality – rozum a uspořádání Západu. Je ochoten uvažovat o sjednocení světa, ale pouze na základě západního smýšlení. Nabádá k utvoření „svazku Západu“ a předpokládá, že se do tohoto uskupení zařadí nakonec všechny národy včetně Ruska. S odstupem šedesáti let je však oprávněné tvrdit, že přes všechny snahy jednotlivců i organizací¹⁰ k žádnému takovému sjednocení nedošlo – a patrně ani nikdy nedojde. Jaspersova snaha o sjednocení byla pochopitelná, avšak idea sjednocení celého světa na principu západního uspořádání byla značně utopistická.

Atomová bomba a budoucnost lidstva není pouze souhrnem filosofických rozvah. Jaspers i v této své práci dodržel svůj nárok na mezioborovost. Kniha obsahuje celou řadu komentářů – historických, politických a přírodovědných. Staví na myšlenkách či bádáních např. Alberta Einsteina, Nielse Bohra, Maxe Borny a dalších. Dokument politického vědomí tehdejší doby se mění v monumentální výzvu, varování a úkol, neboť nebezpečí, jež lidstvu hrozí, nebylo překonáno. „Reálná budoucnost je naší věcí a naší odpovědností. Svému úkolu ve světě bychom byli nevěrní, kdyby se nám budoucnost stala lhotejná.“ (s. 563)

Pavčina Tomášová